

ZSURMOL: morzsol. „Zsurmójjun kék kukoricát a disznóknak!”
 ZSÜRMÓGET: újj között morzsol-

gat. „Az öreg mestörnek a' vót a szokása, hogy zsürmógette a hajunkat: „Burgóci, burgóci, burgóci...”

Kiss Géza.

Kisebb közlemények, apró megjegyzések.

Apa, atya, anya. E rokonsági nevek alaktani magyarázatáról már sok szó esett. Az egyik vélemény szerint e szavak végső *a* hangja kicsinyítőképző lenne; ezzel szemben MÉSZÖLY azt vallja, hogy ezen alanyesetbeli alakok eredetileg személyragosak, tehát ugyanúgy keletkeztek, mint *zúza* ~ *zúzza*. (MNy. XII, 6.).

Az a véleményem, hogy az élő magyar nyelv MÉSZÖLY nézetét támogatja.

Tiszasason (Szolnok m.), mikor a szöllőből hazajön az apa, és a kapuban gyermekei várják, így fordul hozzájuk: „*Itthon van-é annya?*” Vagyis az *anya* személyragos szót ragnélküli alanyesetnek veszi. A *-ja* személyrag nem is mutathat egyes szám 3. személyű birtokosra, mert az *apa* az *ő* és a felelősége gyermekeitől kérdez! Ez az élő nyelvből vett, nem csinált mondat tehát minden ízében azonos ezzel a másikkal, amelyik szélkében használatos: „*Itthon van-é anya?*”

Ha a fiú-gyermek rossz, vásott, anyja nem bír vele, így szokta megfenyegetni: „*Mégájj csak, maj gyűn apja!*” Ebben a mondatban az *apja* szó a nyelvérzék számára éppen olyan, mint *apa*. Ha az anyának minden türelme elfogy, így kiált oda dolgozó férjének: „*Verd még ezt a gyereket, apja!*” Itt az *apja* szó már nemcsak alaktanilag személyragos, hanem értelem szerint is annak vehető, — de nem szükséges. Így is, úgy is gondolhatom.

A népnyelv tehát MÉSZÖLY mellett tanúskodik.

Nyíri Antal.

• **Kóci Boris.** (Hozzászólás). Erről a szavunkról ezt írja a *Szegedi Füzetek*-ben (1934: 71) HORGER ANTAL: „A *Móra* feljegyezte félegyházi *kucóporos gyerök* kifejezés pedig teljesen megvilágítja a borzas, kócos, fésületlen, kúszálthajú (nőszemély) jelentésű székely *kóci-Boris* tájszót. T. i. ennek sincsen eredetileg semmi köze se a *kóc*-hoz, se semmiféle *Boris*-

hoz; hanem alaki és jelentésbeli értelmesítése az értelmetlenné vált **kucikporos*, > **kóci*poros > **kociporos* > **kóci*poros jelzőnek.“

Mi — amint arra röviden már rámutattunk — (*Ethn.-Ért.* 1934: „A *kucik* és *pocik* eredetéhez“) azt hisszük, hogy ez a magyarázat nem helytálló. Egy másikkal hozakodunk tehát elő s bocsátjuk azt szíves bírálatra.

Először is javítsuk ki azt a tollhibát, hogy a *kóci-Boris* székely tájszó. Nem székely, hanem alföldi, közelebbről szentesi (*M. Tsz.*). Ezt pedig azért mondjuk, mert mint id. cikkünkben kimutattuk, a *kucik*, *kocik* szó és *tárgy* a Székelyföldön — sőt Erdélyben is — ismeretlen, vagyis a *kocikporos* > *kóci*poros szó sem keletkezhetett ott s azt a fenti okból Erdélyben egyáltalán meg sem értenék. Székelyföldön — és Erdélyben — a *pocik*, *pucik* szó és *tárgy* járatos, de ez a szó nem alakváltozata a *kucik*, *kocik*-nak, mint eddig hitték, mert eredete — szerintünk — a *tárgy története alapján* egészen más mint a *kuciké*: (L. i. h.).

Az *kucikporos* jelző tehát alföldi (vagy tágabban nyugati) származású, azaz tárgytörténetileg is odavaló, ahol a *kucik*, *kocik*: (= szurdik, kemencepatka) honos. Bizonyságot tesz emellett a hasonló tárgy- és környezetszemléletből fakadt patkaporos ülepű (= lusta) gúnyszó is Jászberényből (*Ny. F.* 72), ami — úgy látszik — elkerülte HORGESZ figyelmét.

Hogy a *kóci-Boris* utótagjában a *Boris* (*Bori*, *Borka*) sz. név van, arra a sok női és férfi személyneves analógia közül elég legyen a *kóbori-Bori*, *ucca-Kati* (= kóborló, uccajáró B. és.K.) szókra hivatkoznunk.

Van aztán ilyen korholó-gúnyoló szavunk is: *bócér*, *bócéros*, *bócértos Kata*. (V. ö. ez utóbbi alakra: *bicértos*, *ficértos* [= bicegő], *tácsértos* [= tág], *göcsörtös* [= göcsös] is), ahol a *bócér* a. m. borzas, kócos stb. (átvitt értelemben *bolondos*, pld. *Ny. F.* 36 Debrecenből). *Bócér Katának* mondják az Eryngium virágot is, *Borzas Kata* viszont a *Nigella* virág.

A *M. Tsz.* (s utána az *Etym. Sz.*) a *bócéros* alakváltozatának gondolja a 'borzas, kócos' stb. jelentésű *kócéros*-t, sőt a 'tisztátalan' jelentésű *pocéros*-t is. Hogy ezzel a *kócérossal* szintén lehet *kócéros-Kata* gúnynév, semmi kétség.

Szótárainkkal szemben SIMONYI azt mondja, hogy „a *kó-*

céros alak inkább a *kócos* mellékalakja s a *bócéros* hatása alatt bővült". (Nyr. 44: 172). Ilyen kontaminálásra, tudjuk, sok példa van. Említsük meg közülük a *pocsér*-t (= pocsolya), mely GOMBOCZ szerint nem egyenes származéka a *pócs*-nak, hanem a *mocsár* és társai hatása alatt keletkezett. (M. Ny. XXIII: 226. L. még: Nyr. 39: 303).

SIMONYI tehát végső soron a *kóc*-cal hozza kapcsolatba a *kócéros*-t, nem pedig a *bócé*-ral (< német *balzer* = zopt, *Etym. Sz.*). Ez, mint mondtuk, elfogadható, de lehet más magyarázata is. Mi ezt gondoljuk: alapszó a *kóc* (= 'csepű', a német *kotze*-ből, MELICH: Nyr. 24: 328) s ebből az *r* névszóképzővel *kócé*r (= u. az) s belőle *kócéros*. Lásd ehhez: *szem* > *sömör*, *odú* > *odor* stb. GOMBOCZ: M. Ny. XX: 60, vagy talán *gám* (= 'sövény kerítés', Borsod) > *gámor* (= u. az Erdély, *MTsz.*), vagy *kotú* > *kotyor*, (*katyor*, *kutyor*, *gugyor*) stb. Ebben az esetben persze azt tételezzük fel, hogy a *kócé*r nem a *bócé*r mintájára alakult volna. Másik nehézség az *é* magas hangú volta, mert a felhozott példák szerint a *kóc*-ből *kócor*-nak kellett volna lenni s ebből alakult volna talán *kócar*-on át *kócé*r. (Pld.: *mocsár* > *mocsér*, *pocsor* > *pocsár* > *pocsér*). Hogy ez a menet lehetséges, arra talán *kacor* szavunk a példa, mely a szláv *kosor* kölcsönvétele, s amelyiknek *kocor*, *kocér*, *kacér* stb. változatai is járnak.

De van-e *kócé*r szavunk? Van, mégpedig *koncér* alakban s ez éppen a nád (vagy kukorica) virágát, üstökét, pelyhét, zabját, bokrétáját, farkát, bugáját, esőváját jelenti. Ige is van belőle: *kikoncérozik* a nád, azaz kipelyhesedik (*MTsz.*). Az *n* itt nem zavar bennünket. (V. ö.: *locsos*, *loncsos*, *bodor*; *bondor*; *szalag*, *szalang*, *telek*, *telenk* (ostortelek) stb.)

Van aztán *kócé*r alak is, igaz hogy *kacér* köntösben. HERMAN O. szerint a Balaton mellett *kacér*-nak hívják azt a karcsú nádcsovát, amit a törékeny, kerek gyékényűszo vagy ör helyett kötnek télen az eresztőhálóra. H. O. a szót a *kacér* melléknévből magyarázza, mondván „hogy könnyen enged a zajló jégnek, innen az elnevezés“. Mi — tisztán tárgyi alapon — azt hisszük, hogy ez a *kacér* a. m. *kócé*r (*koncér*, *kocér*) s csak a jelentés elhomályosultával (s talán tréfás kedvből) kapta ezt a megtévesztő alakot, amint népetimológiával a *fánforos*-ból *kán-*

foros, a *kútágast áll*-ból *tótágast áll* (MTsz.) s a *lacipecsenyé*-ből *lesipecsenye* lett.

Bármiként legyen is — szerintünk — a *kóci-Boris* nem *kóci-poros*, hanem az adatközlők szerinti *kócos-Boris* s olyan játszi és korholó név, mint a *szösz*, *szöszi*, vagy *szöszke-Pila*, a rokonértelmű *szösszel* képezve s jelentésileg olyan mint *büha-Mári* (= *kócos M.*), *pacula-Panna* (= *hamupipőke*), *lompos-Panna* stb.

A *kóc* különben, elhanyagolt külsejű értelemben egymágába is használatos csúfnévnek: (Ny. F. 34: 183, Bakonyalja). Nagyon lehet, hogy Hétfaluból följegyzett székely *kóci* gúnynév is (v. ö.: a *móc* nevet) ilyenfélét jelent.

A *kóci* jelzős alakhoz v. ö.: *kanáli gém* (= *kanalas gém*), *kázali Sebestyén* (= 'nagykazalú Sebestyén', családnév) stb.

Bátky Zsigmond.

Sit-rén. A somogymegyei Gamásról valók a következő népnyelvi adatok: *Mér sitrén az a gyerek? Mé(r) nem acc neki valamit? Mit sitrész itt?! Nő sitréj, mer agyonüttele!* Használatos még a többes 3. sz.-ű *sinak-rénak* és a mult idejű egyes 3. sz.-ű: *sitrétt alak*. (Más alakban nem ismerem ezt a kapcsolatot a gamási népnyelvből.)

E példák tanúsága szerint a gamási nép nyelvérzéke bizonyos kifejezésekben egy *sitré*- alakot használ töként. A *sit-rén* tehát nem más, ennek a *sitré*-tőnek *-n* személyraggal való ragozása. Ennek a ragnak még a következő nyomai lelhetők fel a gamási népnyelvben: *mén* 'megy' *fön* (~ *föl*) 'fő', *fun* a szél 'fú a szél', *gyün* 'jó', *lün* 'lő', *szün* 'sző' és természetesen a kny.-ben is meglevő *van*, valamint a *nézzén*-féle felsz. módú alakok. Így tehát a fent közölt példák ragozása világos a gamási nép nyelvérzéke előtt. De milyen eredetű a *sitré*-ige-tő?

Az már első pillanatra is megállapítható, hogy valami köze van a köznyelvi *sir-ri* összetett igehez. De csak közvetve. A *sitré*-ugyanis a *si-ri* (~ R. *ri-si*) igepárnak mult idejű *sitt-ritt* ~ *sétt-rétt* (MTsz.) ~ *sit-rétt* (Gamás) alakjából való eredmény. Hasonló elvonással magyarázandó a MTsz. sümegvidéki *sit-ré*, somogyi *sit-rén* és zalai *sit-ri* adata. Ézzel egyszerűs mind azt is megállapítottuk, hogy a zalai és somogyi népnyelvben a fenti adatok elhomályosult összetételnek tekin-

tendők. A *sit-rétt*: *sitré*- elvonás ugyanis csak úgy érthető, ha feltételezzük, hogy a beszélők nem érezték a *sitt ~ sétt* és *ritt ~ rétt* igékkel való azonosságát. E mellett tanuskodik az a körülmény is, hogy a gamási népnyelv nem ismerő náló a n h a s z n á l t *sí: sitt* igét. Ha csak egy igével akarja kifejezni ezt a fogalmat, akkor a *sír: sirt* vagy *rén: rétt* igéket használja. (Érdekes, hogy a *sír* ige pedig nem használatos ilyen összetételben. Hasonló jelenség bizonyára másutt is megfigyelhető a népnyelvben.)

A *sit-rén* rövid *i*-jén sem ütközhetünk meg, mert a gamási népnyelv egytagú szavaiban nem nyúltak meg a felső nyelvállású rövid magánhangzók (*tiz, tüz, kut* stb.), sőt a hasszú *i* hang egyébként is igen ritka Gamáson (*ijjá, pi-ha* indulatszavak, *szíva < szilva, titu* 'tél-túl', *szíjj, szí(j)fa*.)

A *sí* és *ri* igének még a következő alakjai, illetőleg származékai ismeretesek Gamáson: *sinak-rénak*, *sijakodik*, *sikonyál* 'sikoltoz' (vö. MTsz. II. 390.), *sikogat* 'ua.' (vö. MTsz. II. 389., de ott 'simogat' jelentéssel), *sipákul* 'visítva sír', *sipul* (: > *sip* 'pfeife'); *rén*, (*réssz, rénak, rétt, né réjj* stb.): *réjás, réjó; jó réjókája van* (mondják az olyan gyermekre, aki sokat sír; vö. MTsz. II. 295); *riként* 'rikkant', *rikogat*.

Kelemen József.

Horger Antal: A magyar nyelvjárások. (Egy térkép-mellékléttel.) Budapest, 1934. Kókai Lajos kiadása. 172 lap. HORGER, mint „A nyelvtudomány alapelvei“ szerzője tisztában van az általános nyelvtudománnyal és ennek szempontjait világosan alkalmazza új könyve tárgyára az első részben. A tudós és fáradhatatlan szerző tökéletesen ismeri a magyar nyelvjárások irodalmát, hiszen azt maga is már régebben becses megfigyelésekkel, gyűjtésekkel, tanulmányokkal gazdagította. Ez anyag kritikai ismerete alapján biztos kézzel végzi el a nyelvjáróterületek fölosztását, határok megvonását a második részben. Néhány éve jelent meg „Általános fonetika“ c. könyve, most dolgozik a magyar nyelv hangtörténetén, természetes tehát, hogy nyelvjárásaink hangtanát (a most megjelent mű harmadik részében) kitünően és új szempontok szerint írta meg: a nyelvjárások hangtörténetét adja és a hangváltozások fonetikai és lélektani magyarázatát. „A magyar igeragozás történeté“

c. füzetével megmutatta milyen járatos az alaktan legbonyolultabb és legvitásabb kérdéseiben: nem csodálhatjuk tehát, hogy most a nyelvjárások alaktani sajátságait nem pusztán leírja, hanem fejlődésüket is bemutatja, beleállítva az általános magyar nyelvtörténetbe. A mondattani rész is gondos és anynyira teljes, amennyire az előmunkálatok alapján lehetséges. Előmunkálatok rendszerességének teljes hiánya lehet az oka annak, hogy HORGER, a „Magyar szavak története“ írója, a magyar nyelvjárásokról szóló könyvben a nyelvjárási szókincset nem tárgyalja. A magyar nyelvtudománynak nagy hiányt megszüntető nyeresége és a magyar szakos tanárképzésnek mellözhetetlen segédeszköze ez a mély és eredeti összefoglaló mű.

Mészöly Gedeon.

Ecsedi István: Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken. XIV táblával és 78 képpel. (A Déri Múzeum néprajzi osztályának ismeretterjesztő közleményei. 4. füzet.) 1934. Városi Nyomda Debrecen. 186 lap. — A jeles szerző nemrég dolgozta föl a vezetése alatt álló Déri múzeum vadászati gyűjteményét, legújabb művében pedig a kisemberek halászatával foglalkozik. Kutatásai az utolsó tizenöt évre nyúlnak vissza. Fölkereste a Közép-Tisza vidékét Vásáros-Naménytől Szolnokig, a tiszántúli kisvizek vidékét: a Hortobágyét, Körösét, Berettyóét, kihallgatta az eltűnt Sárrét és Ecsedi-láp vidékén az egykor pákászok szegény embereket. Közvetlen adatgyűjtés és megfigyelés alapján híven leírja művében mesterségüket, szerszámaikat, életüket, jellemüket. Könyve gazdagságát a tartalomjegyzék mutatja: *Térszíni formák a halászatban. Halász volt-e a tiszántúli magyar nép? Eszköznelküli halászok. A rekesztőhalászat (vészlés, verszés). Az ütőhalászat, szigonyozás. Horgászat a Tiszántúlon. Borító szerszámok. Emelőhalászat a Tisza vidékén. Vezetőhalászat a Tiszán. A vetőhalászat. Kerítőhálóval való halászat. A téli halászat. A csikászat. A pákász és a pákászat. Rákászás. Békászás. A nádalyozás. Nádvagás. Haltartók. Közlekedés a vízen. Közlekedés a jégen. Közlekedés a sáron. A halászok kunyhója. A halász eledele. A sulyom mint csemege. Nádkutak a lápokon. A halász ember jelleme. Mesterszavak szótára.* A szerző a bevezetésben nagy elismeréssel szól HERMAN OTTÓ hasonló tárgyú művéről. Eh-

hez az elismeréshez mi is csatlakozunk, de megjegyezzük, hogy a kor haladtával a tudományos módszer haladását örömmel vesszük észre ECSEDI pontos, tárgyilagos, sok irányú művében. Nagy hála kötelezik az efféle néprajzi művek a nyelvészt, mert az a nyelvjárásstudományokban legtöbbször csak a hangtant találja meg teljesen, az alaktant, mondattant is valamenynyire, de a szókinccset és a szavak jelentését már éppen nem.

Mészöly Gedeon.

Inotay Ilona: A Teleki Kódex Szt. Anna Legendájának nyelvi földolgozása. Szeged, 1932., XXXVIII + 95 lap. Ára 3 P, megrendelhető a szerzőnél: Szeged, Dugonics tér 13. és Szeged Városi Nyomda, Kárász u. — A szerző, mint a cím is mutatja, nem az egész Teleki Kódex nyelvi földolgozását adja, hanem a kódexnek csak egyik darabját. Ez az eljárása tudományos szempontból nagyon helyes. A kódexek nagy része tartalmilag és nyelviileg különálló darabok gyűjteménye, így a Teleki is. Mivel tehát egyes részei önálló nyelvi egységek, nyelvi szempontból külön-külön földolgozást kívánnak. Azok a szempontok, melyek szerint INOTAY ILONA a Szent Anna Legendája nyelvét földolgozza, újak és helyesek. Az írássajátásokról írván, gondot fordít az íráshibákra is. Bár ezt tennék azok a tudósok, akik általánosan elfogadott téves nyelvtörténeti véleményeket gyakran támogatnak íráshibákkal mint hibátlan adatokkal! Jelentéstörténeti, illetőleg stílustörténeti szempontból nagyon hasznos, hogy a szerző mind összegyűjti és tárgyalja azokat a rokonjelentésű és azonjelentésű szavakból való kettős kifejezéseket, melyeknek a latin eredetiben csak egy-egy szó felel meg. Az eredeti latin szöveggel való lelkiismeretes összehasonlítás alapján rámutat a helytelen vagy értelmetlen fordításokra is. Nagy érdem a latin eredetinek szemmel tartása, hiszen tudósaink legnagyobb fontosságú nyelvemlékeinknek, a Hálotti Beszédnek és Ó-magyar Mária-siralomnak magyarázásában tévedéseik egy részét azért követték el, mert elhanyagolták vagy nem értették meg az eredeti latin szövegét. A szerző hangtani és alaktani mutatót is ad. Öröndetes újság e munkában az is, hogy a magyar szójegyzék teljes, a magyar szavak az eredeti latin szöveg megfelelő latin szavaival vannak magyarázva; és még fontosabb módszertani

újdonság az, hogy latin-magyar szójegyzék is van. Mennyire szükséges volna nyelvünk jelentés-, illetőleg stílustörténetéhez az, hogy meglegyen latinból fordított kódexeink latin-magyar szójegyzéke! INOTAY ILONA művének módszere mintaszerű, a módszer alkalmazása lelkiismeretes és eredményes. A szerző nagy szolgálatot tett munkájával a magyar nyelvtörténetnek.

Mészöly Gedeon.

Bernát, az orosz kém.

Mint az alábbiakból kiviláglik, Dr. MUNKÁCSI BERNÁTOT, az Akadémia r. tagját, szerkesztem ki jelen írásomban. Amikor 70 éves lett, éveinél számosabb érdemeit több oldalról is méltatták. Az Orsz. Néptanulmányi Egyesület 1930. június 1-én közgyűlésen ünnepelte. Itt BALASSA JÓZSEF üdvözlő beszéd kíséretében az ünnepeltnek szentelt díszes emlékkönyvet nyújtott át neki. Ebben harmincnál több hazai és külföldi tudós fejezte ki magvas tanulmányokkal tiszteletét M. iránt. Az egyesület ez alkalomból öt SETÄLÄ EMILLEL együtt tb. tagjául választotta. Még több üdvözlő beszéd hangzott el. Annakutána M. megköszönte élete munkájának e legszebb elismerését. Majd visszaemlékezéseiben fölelevenítette tudósi pályája kezdeteit. Az itt következő részletekre azonban nem tért ki. Épp ezért adom őket most elő. Nevezetes mozzanat volt a Magyar Néprajzi Társaságnak amaz ülése, amelyen HÓMAN BÁLINT az elnöki székéből hangoztatta M. nagy érdemeit e társaság alapítása, folyóiratának szerkesztése, valamint a magyar néprajz és őstörténet művelése körül. Az Ethnographia (Népelet) hasábjain S. S., a Magyar Nyelvben ZSIRAI MIKLÓS, az Ungarische Jahrbücherben LÉWY ERNŐ, a Nyugatban KÚNOS IGNÁC emlékezett meg a jubileumról. Alábbi emlékezéseim azzal az időponttal kezdődnek, amikor M. már második *szibériai* tanulmányútjáról gazdag zsákmánnyal megtérve, mindjárt itthonléte első napjaiban fölkeresett. De az itt elmondottak részben már korábbi, első — votyák — útjával vannak kapcsolatban. Regényesnek tetsző, de igaz történet az egész, eleitől végig.

Ketten valánk együtt a szervitatóri Kispipában, Karikás vendéglőjében. Bernát barátomon muzsikmez lotyogott. Egyenest Szibériából hozta ide. Úgy ült benne, szemközt velem, mint akármelyik kazáni, moszkvai vagy szentpétervári iszvoscsik a trojkája élén. Magam az akkori legújabb divatkép után kiöltözve. Akkor még lehetett, mert gyakornok voltam a gyorsírodában.

Beszélgettünk. Én faggattam Bernátot híres orosz útjáról,